

Impact Factor – 6.261

ISSN-2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFEREED & INDEXED JOURNAL

December -2019

SPECIAL ISSUE - CCV

भारतीय अर्थव्यवस्था : स्थिती व दिशा

Indian Economy : Condtion & Direction

Guest Editor :

Dr. Subodh kumar Singh

Prof.Ravindra B.Shende

Chief Editor

Dr.Dhanraj T.Dhangar

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

Global Impact Factor (GIF)

Universal Impact Factor (UIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Indian Citation Index (ICI)

Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

भारतीय अर्थव्यवस्थेत क्विकेट खेळाची भुमिका

प्रा. उत्तम रामचंद्र देउळकर

संचालक, शारिरीक शिक्षण व खेळ विभाग लोकमान्य महाविद्यालय, वरोरा. जि. चंद्रपुर

गोषवारा:

अर्थव्यवस्था म्हणजे समाजाच्या अमर्यादित गरजा त्याच्या मर्यादित साधनांचा पर्याप्त उपयोग करून भागविण्याचे प्रयत्न करण्यासाठी अस्तित्वात आलेली किंवा आणलेली आणि उत्पादन, विभाजन व भविष्य काळासाठी तरतुद करणारी आर्थिक घटकांची व्यवस्था होय. मानविय गरजा या अमर्यादित आहेत त्या मानाने गरजा भागविणारी नैसर्गिक साधने मात्र मर्यादित आहेत. परंतु एकंदरीत ही प्रक्रिया मानवनिर्मित आहे असे मला वाटते. आणि असे माननारे प्रगतिवादी व समाजवादी. अर्थव्यवस्थेचा इतिहास बघितला तर आपणाला मृगया, मेंढपाळी व कृषी ह्या आर्थिक व्यवसायाचे प्राधान्य होते. संपत्तीचे उत्पादन वाटप त्या काळात कमी गुंतागुंतीची प्रक्रिया होती. पुर्वी ज्या राष्ट्राची आर्थिक स्थिती बळकट असेल त्या राष्ट्राकडे युध्दसामग्री, सैनिक, याची कमतरता नव्हती असे राष्ट्र त्या काळामध्ये बघितल्यास मोठया प्रमाणात खेळाचे आयोजन केले जात होते, जसे ग्रीक साम्राज्य येथे ऑल्लिम्पिक सुरुवात झालेली आपल्याला दिसते परंतु हे सर्व प्रजेच्या मनोरंजनासाठी होते. आज परिस्थितीत बदल झालेला दिसतो. भारतातील सर्वाधिक लोकप्रिय खेळ क्विकेट याचे एक उदाहरण आपल्या समोर आहे. मनोरंजनासोबतच अर्थ व खेळ या एकाच नाण्याच्या बाजु झालेल्या आपल्याला दिसतात. क्विकेट खेळात तर भारतात माठी आर्थिक उलाढाल आजघडीला होत आहे.

प्रस्तावना

भारतिय अर्थव्यवस्था ही जगातील १२ व्या क्रमांकाची जागतिक अर्थव्यवस्था आहे. जर विनिमय दरात मोजल्यास आज भारताचे वार्षिक सकल उत्पादन (Gross domestic product) १०८९ अब्ज डॉलर एवढे आहे. भारतिय अर्थव्यवस्थेचा जगात तिसरा क्रमांक लागतो. जगात सर्वात वेगाने प्रगती करणा-या राष्ट्रांमध्ये चिन नंतर आपला दुसरा क्रमांक लागतो. भारतिय अर्थव्यवस्थेत वैविध्य दिसून येते. शेती, हस्तव्यवसाय, कापडगिरण्या, उद्योगधंदे, उत्पादन आणि विविध प्रकारच्या सेवा भारतात काम करणा-या लोकांपैकी दोन तृतीयांश लोकांचा उदरनिर्वाह अजुनही शेती अथवा शेतीसी संबंधित उद्योगावर चालतो.

सेवावर आधारित व्यवसाही अर्थव्यवस्थेत अतिशय महत्त्वाची भुमिका बजावत आहे. भारत हा अतिकुशल तंत्रज्ञ पुरवणारा जगातील सर्वात मोठा निर्यातक आहे. स्वातंत्र्य प्राप्ती नंतर भारतामध्ये समाजवादी अर्थव्यवस्थेचा मार्ग अवलंबण्यात आला. १९९० च्या दशकाच्या सुरुवातीपासुन भारताने हळुहळु परकीय गुंतवणुकीतील आणि व्यापारावरील नियंत्रण कमी करून आपली अर्थव्यवस्था आर्थिक सुधाराद्वारे खुली करायला सुरुवात केली. जगातील देशांच्या अर्थव्यवस्थेचा विचार केल्यास असे आढळुन येते की ज्या राष्ट्राची आर्थिक स्थिती ब-यापैकी आहे. खेळासी संबंधित बरीच विदेशी गुंतवणुक भारतात झालेली आपण पाहतो. ज्या राष्ट्राची खेळ क्षेत्रात आर्थिक उलाढाल वाढलेली आहे त्या राष्ट्राची खेळ क्षेत्रात प्रगती झालेली आपल्याला दिसते उदा. चिन. आफ्रिका देशातील बरेच खेळाळु भारतातील खेळामध्ये सहभागी होतात. उदा. भारतातील विविध ठिकाणी आयोजित मॅराथॉन स्पर्धा. मोठया प्रमाणात आर्थिक उलाढाल या मध्ये होत असते.

उद्देश

१. अर्थव्यवस्था म्हणजे काय!
२. भारतीय अर्थव्यवस्थेचे स्वरूप समजुन घेणे
३. भारतीय क्विकेट कंट्रोल बोर्ड यांची आर्थिक स्थिती व आर्थिक नियोजन कसे असते!
४. भारतीय क्विकेट कंट्रोल बोर्ड यांची आर्थिक स्थिती
५. क्विकेट खेळाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर परीणाम पाहणे!

अध्ययन पध्दती

कोणत्याही संशोधकाला संशोधन जर करायचे असेल तर संशोधन हे वैधानिक पध्दतीवर आधारित असते यात संशोधनाला प्रमाण मानले जात नाही तर संशोधन हे केवळ माहितीचा संग्रहच असतो. म्हणुन प्रस्तुत शोध निबंधासाठी वर्णनात्मक संशोधन आराखडयाचा उपयोग करण्यात आला आहे. एखाद्या व्यक्ति, समुह, समाज, घटना किंवा कोणत्याही वित्तीय किंवा समस्याचा या वास्तविक तथ्यांचे वैशिष्ट्यांचे वर्णनात्मक विवेचन प्रस्तुत करणे ही वर्णनात्मक संशोधन आराखडयाचा मुख्य उद्देश आहे वैज्ञानिक पध्दतीने संकलित केलेल्या तथ्यांचा आधारे वर्णनात्मक विश्लेषण करणे म्हणजे

वर्णनात्मक संशोधन आराखडा होय. तसेच प्रस्तुत अध्ययनात तथ्य संकलनासाठी दुय्यम तथ्य सामुग्रीचा उपयोग करण्यात आला आहे. यात अर्थव्यवस्थेवर आधारित पुस्तके खेळावर आधारित पुस्तके वर्तमानपत्र, मासिकपत्रे, युटयव वरील भाषणे, संकेतस्थळ इत्यादी.

तथ्य विश्लेषण

समाजाच्या अमर्यादित गरजा त्याच्या मर्यादित साधनांचा पर्याप्त उपयोग करून भागविण्याचे प्रयत्न करण्यासाठी अस्तित्वात आलेली किंवा आणलेली आणि उत्पादन, विभाजन व भविष्यकाळासाठी तरतुद करणारी आर्थिक घटकांची व्यवस्था म्हणजे अर्थव्यवस्था होय.

उत्पादन, विभाजन, विनिमय आणि उपभोग या चार प्रकारच्या व्यवहारांना आर्थिक व्यवहार असे म्हटल्या जाते आणि या चार व्यवहारांशी संबंधित असलेल्या संस्था, संघटना यांच्या एकत्रीकरणाने जी व्यवस्था निर्माण होते तिला अर्थव्यवस्था असे म्हणतात.

भारतीय अर्थव्यवस्था ही एक विकसनशिल अर्थव्यवस्था आहे. स्वातंत्र्यप्राप्ति नंतर भारताने मिश्र अर्थव्यवस्थेचा स्विकार करून नियोजनाच्या मार्गाने आर्थिक विकास साध्य करण्याचा मार्ग अनुसरला, त्यानंतर भारतीय अर्थव्यवस्थे मध्ये विविधांगी बदल झाले मात्र १९९१ च्या आर्थिक सुधारणा पासून भारताच्या अर्थव्यवस्थेचा प्रवास नियोजित मिश्र अर्थव्यवस्थेकडून मुक्त अर्थव्यवस्थेकडे सुरू आहे. मात्र अजूनही दरडोई उत्पन्नाचा कमी स्तर, वृद्धी दरातील चढउतार लोकसंख्येचा उच्च वाढीचा दर दारीद्रयाचे उच्च प्रमाण, बेरोजगारीचा उच्च दर, कृषीआधारीत अर्थव्यवस्था इत्यादी भारतीय अर्थव्यवस्थेची महत्त्वाची वैशिष्ट्ये आहेत.

देशाची आर्थिक व्यवस्था वा स्थिती ही जर चांगली असेल तर त्या देशात व राज्यात खेळाच्या विकासा करीता एक चांगले वातावरण असलेले आपण पाहतो. देशात वा राज्यात झालेला क्रिडा क्षेत्राचा विकास हा त्या देश वा राज्याच्या प्रगतीचा एक टप्पा मानला जातो. त्यामुळे खेळ व खेळाडुंना सातत्याने प्रोत्साहन देण्याचे प्रत्येक शासनाचे धोरण असते. त्या धोरणाच्या माध्यमातून विविध योजना, उपक्रम, शासन राबवित असते.

भारतातील क्रिकेट खेळाशी संबंधित असणारी सर्वोच्च संस्था भारतीय क्रिकेट कंट्रोल बोर्ड ही आहे. भारतीय क्रिकेट संघाने आपली पहीली टेस्ट मॅच ही १९३२ मध्ये खेळून आपल्या प्रवासाला सुरुवात केली. १९५२ मध्ये भारतीय संघाने पहीली टेस्ट मॅच जिंकली. १९६ मॅच मध्ये ३५ सामन्यामध्ये भारत विजयी झाला. अस्यावेळेस भारतीय टीम ही कमजोर टिम म्हणून ओळखली जायची. परंतु १९८३ मध्ये कपिलदेव यांच्या नेतृत्वात भारताने वन डे क्रिकेटचा पहिला विश्वकप वेस्ट इंडिज या बलाढ्य संघाला हरवून पहिला विश्वकप जिंकला. या नंतर भारताची क्रिकेट या खेळातील स्थिती सुधारू लागली. २०११ मध्ये महेन्द्रसिंग धोनी यांच्या नेतृत्वात भारताने पुन्हा एकदा वन डे क्रिकेट विश्व कप वर आपले नाव कोरले.

भारतातील पहीला क्रिकेटर म्हणजे राजा रणजितसिंग होय यांनी १८९६ मध्ये क्रिकेट खेळलेले आहे. आज त्यांच्या नावावर भारतांतर्गत रणजी क्रिकेट स्पर्धा चे आयोजन केले जाते जे की आजतागायत चालू आहे.

बीसीसीआय ही विश्वामध्ये क्रिकेट क्षेत्रातील सर्वात श्रीमंत संस्था म्हणून ओळखली जाते. आज घडीला बीसीसीआय आर्थिक सहकार्यासाठी भारत सरकारवर विसंबुन नाही. एका निवेदना द्वारे १२ सप्टेंबर २००६ ला जाहीर केले की एका वर्षात क्रिकेट मैदाने अपग्रेड करणे व नविन स्टेडियम बनविण्यासाठी १६०० करोड रूपये खर्च करण्यात आला. आजच्या स्थिती मध्ये भारतामध्ये ५२ स्टेडियम आहेत. आणि क्रिकेटची मातृभूमि इंग्लंड मध्ये २३ स्टेडियम आहेत. या ५२ पैकी २२ स्टेडियम नेहमि केव्हाही मॅच घेण्यास तैयार असतात.

बीसीसीआय ने खेडाळुसाठी नविन ग्रेड कॉनट्रक्ट पध्दती ठेवली आहे ज्याला आपण चार विभागामध्ये विभाजु.

ए+ ग्रेड मध्ये असणा-या खेडाळुसाठी वार्षिक ७ करोड रू. मानधन.

ए ग्रेड मध्ये असणा-या खेडाळुसाठी वार्षिक ५ करोड रू. मानधन.

बी ग्रेड मध्ये असणा-या खेडाळुसाठी वार्षिक ३ करोड रू. मानधन

सी ग्रेड मध्ये असणा-या खेडाळुसाठी वार्षिक १ करोड रू. मानधन. म्हणून दिल्या जाते.

कसोटी, एकदिवसीय, तसेच २०-२० या खेडाळुची प्रति मॅच फी पुढील प्रमाणे.

कसोटी- १५ लाख रू. प्रति मॅच

एकदिवसीय- ६ लाख रू. प्रति मॅच

ट्वेंटी-ट्वेंटी- ३ लाख रू प्रति मॅच

नाइक या आंतरराष्ट्रीय कंपनीने भारतीय संघाचे कपड्याचे किट चे प्रायोजक पद हे ३७० करोड रू ला विकत घेतले.

ओपो या कंपनीने ऑफिशियल स्पानसर शिप करीता बीसीसीआय कडून १०७९ करोडे रू. हक्क विकत घेतले.

झी टेलीफिल्म ने मिडीया राईट २१९ करोड रू. ला विकत घेतले.

भारतीय अर्थव्यवस्थेवर परीणाम करणारी आय पी एल ही २० २० क्रिकेट स्पर्धा ही बीसीसीआय ने सुरु केली त्याचा सकारात्मक परीणाम भारतीय अर्थव्यवस्थे वर झालेला आपल्याला दिसेल.

एप्रिल-२००८ मध्ये आयपीएल चा पहिला सीजन सुरु झाला. स्टार स्पोर्ट इंडिया टिव्ही ने ग्लोबल मिडिया राईट १६,३४७ करोड रू. ला २०१८-२२ पर्यंत खरेदी केले. स्टार स्पोर्ट इंडिया यानी पुन्हा एक खरेदी केली ती म्हणजे डोमेस्टिक सिरीज आणि होम सिरीज प्रसारणाचे हक्क त्यांनी ६,१३८ करोड रू. ला विकत घेतले. स्टार स्पोर्ट नी १० सेकंदाच्या जाहीरातीसाठी फी ही १० लाख रू. ठेवली.

आयपीएल च्या माध्यमातुन बीसीसीआय ने १६० करोड रू फक्त टिकिट विक्री तुन कमाई केली. २०१६ मध्ये आयपीएल च्या माध्यमातुन १७१४ करोड रू. व २०१८ मध्ये २०१७ करोड रू. आयपीएल ने कमववले.

प्रायोजकाच्या स्वरूपात डीएलएफ यांचे कडुन २००८-१२ मध्ये २०० करोड., पेप्सी कडुन २०१३-१४ मध्ये २३८ करोड, व्हिवो कडुन २०१६-१७, २०१८-२२ मध्ये २१९९ करोड रू. ची कमाई केली.

आयपीएल ची ब्रॅन्ड व्हॅल्यु जर जर आपण पाहिली तर २०१६ मध्ये ४.१६ बिलियन, २०१७ मध्ये ५.३ बिलियन, २०१८ मध्ये ६.१३ बिलियन डॉलर आहे.

जगामध्ये विविध खेळाच्या लीग आयोजित केल्या जातात त्यामध्ये आयपीएल ही ७ व्या क्रमांकावर येते व आशिया खंडामध्ये १ ल्या नंबरची लीग आहे. या वरून आपल्याला या खेळाचे स्वरूप लक्षात येईल कीती मोठे स्वरूप आहे.

आयपीएल जिंकणा-या संघाला १५ करोड राशी दिल्या जाते तर उपविजेता संघाला १० करोड राशी दिल्या जाते व तिस-या व चवथ्या क्रमांकावर असणा-या संघाला ७.५ करोड राशी दिल्या जाते. आयपीएल मुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या जीडीपी मध्ये ११.५ करोड रूपयाचे योगदान दिले. परंतु आपल्याला प्रश्न निर्माण होउ शकतो की हे कसे तर आयपीएल मध्ये व्यापारी उत्पादन जसे गेम पॅन्ट, वॉचेस, शुज, कॅप हे सगळे परवाना प्राप्त उत्पादन असतात या सर्व उत्पादनावर कर लागलेला असतो. खाण्याचे पदार्थ सुध्दा करपात्र असतात. प्रायोजक पद घेणा-या कंपन्यावर सुध्दा टॅक्स लागलेला असतो. आणि याचा सरळ सरळ फायदा देशाला होत असतो.

क्रिकेट सामन्याचा पर्यटनावर सुध्दा परीणाम दिसुन येतो, आयपीएल सामन्यांच्या वेळेस ३० टक्के पर्यटकांची संख्या आपल्याला दिसुन येते, आणि सामन्याच्या वेळेस पर्यटकाना देशातील इतर पर्यटन स्थळाला भेटी देता येतात. ज्या ठिकाणी सामने आयोजित असतात त्या शहराच्या परिसरात व्यवसाय वृद्धी झालेली आपण पाहतो. जसे वाहतुक क्षेत्र, हॉटेल क्षेत्र यांच्या व्यवसायात सामन्याच्या वेळेस रोजगारा मध्ये सुध्दा वाढझालेली दिसते. या स्पर्धे दरम्यान हॉटेल, मॉल, छोटे व्यावसायीक यांच्या व्यवसायात सुध्दा वाढझालेली आपल्याला दिसुन येते.

बॅंगलुरु बेस्ड स्पेक्टॉकॉम टेक्नॉलाजी या अनिल कुबले च्या कंपनीची निर्मिती आयपीएल काळातच झालेली आहे. अमदाबाद बेस्ड क्रिक हिरोज अस्या कंपनीची निर्मिती आयपीएल काळातच झालेली आहे. क्रिकेट मुळे ब-याच लोकांना रोजगार उपलब्ध होतो.

देशातील व देशाबाहेरील बरेच खेडालु गरीबी तुन श्रीमंत झालेले आहेत. काही क्रिकेटर इतके श्रीमंत झाले की त्यांनी आपले ब्रॅन्ड काढलेत यामुळे रोजगाराची निर्मितीच होते.

एकंदरीत क्रिकेट मुळे देशांतर्गत अर्थव्यवस्थेला फायदा झालेला आपल्याला दिसुन येते.

निष्कर्ष

भारतातील ईतर खेळामध्ये सुध्दा क्रिकेट खेळासारखी प्रगती व्हायला पाहिजे त्यामुळे अर्थव्यवस्थेला गती देण्यास मदत होईल. क्रिकेट खेळामुळे देशातील पर्यटन व्यवसायात उल्लेखनिय प्रगति आपल्याला दिसुन येते. विदेशी खेळाडु आयपीएल सारख्या स्पर्धेमध्ये सहभागी होत असल्यामुळे विदेशातील बरेच पर्यटक आपल्या देशात येतात त्यामुळे विदेशी मुद्रा भंडारा मध्ये वाढ होते व देशाची आर्थिक स्थिती मजबुत होण्यास मदत मिळते.

संदर्भ

भारतीय अर्थव्यवस्था:- डॉ. विनायक एस. देशपांडे,

प्रतियोगिता दर्पण-२०१५,१६,१७,

अर्थ ब्रम्ह- २०१७,१८,

स्पोर्ट स्टार- २०१७,१८,

युटयब, व www.cricketindia